

**Olgica Stojić,
Spomenka Divljan i
Neda Avramov**

DU "Dečija radost", Irig;
PU "Naša radost", Novi
Banovci; PU "Boško
Buha", Inđija

Adaptacija dece jaslenog uzrasta u kontekstu teorije afektivne vezanosti: iskustva predškolskih ustanova Srema

U predškolskim ustanovama svake školske godine, susrećemo se sa adaptacijom na jaslice, dece uzrasta do tri godine. I pored pripreme dece, roditelja, primene programa adaptacije i dr., separacione teškoće različitog intenziteta koje se ne mogu predvideti manifestuju se u toku adaptacije.

Sagledavanjem upisa dece u jaslice kroz prizmu TAV data je mogućnost rane predikcije individualnih razlika adaptacije dece na osnovu kvaliteta veze dete-majka, kao i pružanja odgovora na pitanje transfera AV sa majke na vaspitača; kompenzacije negativnih efekata nesigurne veze sa majkom kroz sigurnu vezu sa vaspitačem; kapaciteta deteta jaslenog uzrasta za formiranje multiplih veza; reorganizacije hijerarhije figura i načina kvalitetne podrške od strane vaspitača i vrtića kao institucije, neophodne za formiranje sigurnih relacija. Dakle, ovim radom se traga za odgovorom na pitanje koje sve mogućnosti pruža adaptacija dece na jaslice u smislu podsticanja psihosocijalnog razvoja deteta iz ugla teorije afektivne vezanosti.

Ključne reči: jasleni uzrast, separacija, predikcija adaptacije, afektivna vezanost.

Brojni rezultati ukazuju da rani obrazac afektivne vezanosti može da predvidi kasnija ponašanja, od kojih je za rani socijalni razvoj među najznačajnijim predikcija adaptacije na vrtić- između ostalog - odnosa sa vršnjacima (Wood i sar, 2004), ili vaspitačem (Cugmas, 2004; Anherth i sar., 2006). Još je Bowlby (1980) naglasio ulogu afektivne vezanosti za adaptaciju. Sigurna afektivna vezanost se

e-mail: anastasijastojic@nadlanu.com

Primljeno: 28.11.2010.

Prihvaćeno za štampu: 08.12.2010.

već dugo prepoznaje kao jedno od obeležja adaptivnog psihosocijalnog razvoja u detinjstvu. Teorija afektivne vezanosti naglašava da slabo razvijena veza sa roditeljima može da ima negativan uticaj na detetove kasnije afektivne veze i istraživačko ponašanje (Ainsworth, 1989). Sroufe (2000) nalazi da istorija vezanosti predviđa eksternalno ponašanje, a istorija vezanosti za majku predviđa internalno ponašanje. Istraživanja su potvrdila značaj vezanosti za emocionalnu adaptaciju (Sroufe, 1983), psihičku i socijalnu adaptaciju (Dawies & Cummings, 1984; Rice, 1992; Vivona, 2000). Obrazac vezanosti na uzrastu od 12 do 18 meseci je povezan sa detetovom socijalnom i emocionalnom adaptacijom kroz rano detinjstvo (Bretherton, 1987).

Polazak u jaslice daje mogućnost za širenje broja figura za koje je dete vezano i za reviziju mentalnog modela sebe i značajnih drugih u zavisnosti od kvaliteta interakcije koja će mu biti pružena u novoj sredini (Main, 1999). Iz ugla teorije afektivne vezanosti, polaskom u vrtić dete dobija šansu da promeni figuru afektivne vezanosti i da ostvari vezanost za vaspitača, kvalitativno drugačiju od obrasca koje je ostvarilo sa majkom, zahvaljujući urođenom, adaptabilnom mehanizmu afektivne vezanosti. Medicinska sestra – vaspitač potencijalno postaje figura za koju se dete vezuje, čime ono dobija naučenu sigurnu bazu iz koje može da istražuje, uči i učestvuje u aktivnostima.

Paralelno sa rastućim potrebama za dnevnom brigom o detetu nastalom usled zaposlenja majki, raste i interesovanje za sve kvalitetniji smeštaj dece i razvoj pristupa koji izlaze u susret detetovim mogućnostima. U ovom radu ćemo se, zato, baviti analizom adaptacije dece jaslenog uzrasta dalje od aktuelnog ponašanja deteta. Ovu temu obradićemo kroz nekoliko segmenata ključnih za proces adaptacije deteta na vrtić:

- a) Značaj relacije sa vaspitačem (formiranje, funkcija, mesto u hijerarhiji) sa ciljem određenja uloge i značaja medicinske sestre – vaspitača i vrtića u formiranju afektivne vezanosti, te mogućnosti vaspitača da bude figura afektivne vezanosti;
- b) Određenje pojma adaptacije kroz prizmu teorije afektivne vezanosti, kako bi se ukazalo na mogućnost praktične primene teorije afektivne vezanosti u vrtićima;
- c) Odvajanje pri polasku u vrtić kao separacija- sa ciljem prepoznavanja ključnih karakteristika afektivne vezanosti, znakova nesigurnosti i individualnih razlika u ponašanju dece tokom adaptacije na vrtić.

A) Vaspitač kao figura u hijerarhiji figura afektivne vezanosti

Najzaslužniji za otkrivanje mehanizama afektivne vezanosti kod ljudi je Bowlby (1973). Ranije se verovalo da je vezivanje za bliske osobe u detinjstvu rezultat zavisnosti i nemoći ili učenja, a od Bowlbya je prihvaćen stav da je bliskost posledica primarne potrebe, i da za njeno javljanje postoje urođeni mehanizmi. Urođenim on smatra oblike ponašanja koji utiču na vezivanje kao što su plač, osmeh, zagrljaj, praćenje, privijanje i sisanje. Određeni kvalitet odnosa dete-staratelj koji podrazumeva blizak fizički kontakt, pouzdanost i brigu, vodi formiranju vezanosti. Afektivno vezivanje se tumači kao evoluciona adaptacija, kao oblik instinktivnog ponašanja koje se razvija tokom detinjstva, a čija je funkcija zaštita deteta od opasnosti blizinom staratelja.

Ističući u teoriji afektivne vezanosti značaj ispravnog majčinskog staranja u ranom periodu života, Bolbi je smatrao da je za optimalan razvoj neophodno da dete, u okviru porodice ostvari kontinuiranu vezu sa jednom osobom. Prvo vezivanje je za majku, ali može biti praćeno vezivanjem i za druge osobe. Kada se jednom uspostavi, vezivanje je trajno i relativno nepromenljivo. O pravoj afektivnoj vezanosti može se govoriti tek posle 6 meseci života (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1982). Funkcije afektivne vezanosti se tada vide u detetovom ponašanju koje je organizovano oko određene figure. Preferencija majke u odnosu na druge figure u stresnim situacijama, dokaz je afektivna vezanost deteta (Ainsworth, 1982; Vukelić, 1994). Dete je koristi kao sigurnu bazu i ona zadovoljava sve funkcije AV.

Afektivna vezanost je kontrolni sistem dizajniran da održi optimalnu distancu od figura AV. Sistem sadrži dve vrste ponašanja: afektivna vezanost koja dovodi u kontakt sa figurom i rezultat kontakta - istraživačko ponašanje. Ključno je postojanje dinamičkog ekvilibrijuma po kome ponašanje afektivne vezanosti smanjuje distancu, a istraživačko ponašanje povećava, tako da se održava optimalna distanca deteta i figure. Bowlby (1969) je pretpostavio da je bihevioralni sistem afektivne vezanosti – motivacioni sistem koji funkcioniše tako što reguliše blizinu deteta i primarne figure vezanosti. Kada je figura u blizini i dostupna, dete doživljava osećanje sigurnosti (Sroufe & Waters, 1977), sistem miruje i ostavlja prostor za pokretanje drugih bihevioralnih sistema. Bowlby je primetio da kada je dete zdravo, neuplašeno, budno i u blizini majke, ono izgleda zainteresovano za istraživanje okoline i uspostavljanje afilijativnog kontakta sa drugim osobama, odnosno ono je socijabilnije.

Sistem afektivne vezanosti se aktivira zahvaljujući mehanizmima na koje deluju spoljašnje i unutrašnje draži, a posledica treba da je blizina majke. Kada je dete bolesno, i naročito kada je uplašeno ili ne može da bude u blizini osobe za koju je vezano, svedoci smo aktiviranog sistema afektivne vezanosti. Svaka opažena prepreka održavanju bliskosti rezultira anksioznošću i zauzvrat uključuje po-

našanja afektivne vezanosti, dizajnirana da ponovo uspostave fizičku blizinu figure. Potreban stepen blizine da se anksioznost održi konstantnim povezan je sa brojnim faktorima (uzrast, emocionalno i fizičko stanje, percipirana pretnja). Uspostavljanje i održavanje blizine proizvodi osećanje sigurnosti i ljubavi, dok poremećaj rađa anksioznost, bes i tugu. Zato je Bowlby smatrao da je afektivna vezanost – socio-emocionalna veza.

Po Bolbiju, primarna figura afektivne vezanost je biološka majka. Alternativne figure afektivne vezanosti su deo teorije afektivne vezanosti od njenog nastanka (Bowlby, 1969/1982; Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978, prema Howes, 1999), ali su se skoro sva dosadašnja istraživanja afektivne vezanosti bavila dijadom majka-dete. Termin primarna figura afektivne vezanosti se odnosi na osobu sa kojom dete razvija glavnu dugoročnu emocionalnu vezu, i od koje najviše želi da ga uteši kada je uplašeno ili povređeno. Ovo je obično, ali ne i obavezno, majka. Termin sekundarna/alternativna figura afektivne vezanosti se odnosi na nekoliko posebnih ljudi u detetovom životu sa kojima je dete razvilo blisku emocionalnu vezu, na primer siblizi, bake i deke, dadilje, i naročito očevi, koji imaju svoju posebnu vrstu veze (Bowlby, 1969, 1973). Ainsworth (1989) smatra da je čak i sistem afektivne vezanosti bebe od 6 meseci dovoljno razvijen da podstiče afektivnu vezanost ne samo sa primarnom, već i sa drugim važnim figurama. Sekundarne figure imaju pozitivnu ulogu u umirivanju dece, posebno kada su privremeno odvojena od primarne figure. Značajno je longitudinalno istraživanje dece od rođenja do 18 meseci, gde je nađena potvrda o postojanju višestrukih AV. Do 7. meseca 29%, sa 10 meseci 59%, a sa 18 meseci 87% dece je imalo više relacija koje karakteriše afektivna vezanost (Schaffer & Emerson, 1964, prema Basarić-Vukelić, 2010).

Kada se zna da je dete sposobno za formiranje AV sa više od jedne figure, postavlja se pitanje kriterijuma za identifikaciju alternativnih figura AV. Prema Howes-ovoj (Howes et al., u štampi, prema Howes, 1999), alternativne figure AV treba da ispune sledeće kriterijume: 1) pružanje fizičke i emocionalne brige; 2) kontinuitet prisutnosti u životu deteta; 3) emotivna investiranoost u dete. Ovi kriterijumi su namenjeni identifikovanju figura AV iz socijalne mreže konkretnog deteta, a ne kategorija figura AV (npr. očevi generalno zadovoljavaju ove kriterijume, ali ne i pojedini očevi). Kriterijum konstantnosti u vremenu teško mogu zadovoljiti vaspitači i učitelji, jer su retko prisutni duže od jedne ili dve godine. Međutim, većina dece se sretno sa nizom osoba koje se iz iste uloge vaspitača, odnosno učitelja, stara o njima tokom dužeg vremenskog perioda. Dakle, postoji kontinuitet određene kategorije figure alternativne vezanosti. Postoje brojni dokazi o konstantnosti kvaliteta relacije sa istim vaspitačem ili učiteljem. U dvema longitudinalnim studijama, kada je osoba koja je bila u ulo-

zi vaspitača ostala nepromenjena, kvalitet relacije je bio konstantan u vremenu. Kada su se inicijalno promenili vaspitači, promenio se i kvalitet relacije (Howes & Hamilton, 1992), što sugeriše da su deca napravila nove reprezentacije veza sa novim vaspitačima. Međutim, kada je bilo više od jedne promene vaspitača/učitelja, kvalitet relacije je pokazivao veću konstantnost (Howes & Hamilton, 1992). Ovo navodi na zaključak da su deca počela da tretiraju vaspitače/učitelje kao kategoriju alternativnih figura AV. Kada su devetogodišnja deca iz jedne od ovih studija intervjuisana o odnosima sa sadašnjim učiteljima, pronađeno je da se na osnovu sigurnosti veze deteta sa prvim vaspitačem mogla predvideti njihova percepcija odnosa sa sadašnjim učiteljima (Howes, Hamilton, & Phillipsen, 1998).

Prema nalazima van Ijzendoorn-a i saradnika (Van Ijzendoorn et al., 1992), osobe koje se staraju o deci u jaslama i vrtićima su alternativne figure afektivne vezanosti jer: A) u uzorku veza dete-vaspitač nije prekomerno zastupljena izbegavajuća afektivna vezanost; B) nije prekomerno zastupljen broj slučajeva koji se ne mogu klasifikovati; C) klasifikacija dete-vaspitač je nezavisna od klasifikacije dete-roditelj; D) klasifikacija u stranoj situaciji je povezana sa senzitivnošću vaspitača; E) klasifikacija odnosa dete-vaspitač predviđa kasnije socio-emocionalno funkcionisanje.

Bowlby (1973) ističe da dete internalizuje svoje iskustvo sa figurama vezanosti i na osnovu toga gradi radne modele bliskih veza (od 6. meseca do 3. godine), čime objašnjava tendenciju obrazaca AV dete-roditelj da postanu osobina deteta. Kao rezultat toga javljaju se individualne razlike u ponašanju i obrascima vezanosti koje reflektuju očekivanja i verovanja o bliskim vezama (Bowlby, 1973, Bretherton, 1990; Main et al., 1985). Prema teoriji afektivne vezanosti, dete formira unutrašnje reprezentacije sebe i relacija sa drugima na osnovu ponavljanih iskustava interakcije sa figurom afektivne vezanosti (Bowlby, 1969). Bowlby (1958) je pretpostavljao da deca razvijaju odvojene modele zasnovane na odvojenim iskustvima, ali nije razradio kako su ovi modeli organizovani kada deca imaju različita iskustva sa više figura afektivne vezanosti.

Bretherton (1987) predlaže hijerarhijsku organizaciju u kojoj je detetova reprezentacija najvažnijeg staratelja (što je najčešće majka) najuticajnija. Sigurnost afektivne vezanosti sa majkom modeluje sigurnost u ostalim relacijama.

Prema modelu integracije (Van Ijzendoorn et al., 1992) sve relacije afektivne vezanosti integrišu se u jednu reprezentaciju. Razvojne posledice afektivne vezanosti se najbolje mogu predvideti ako se uzme u obzir kvalitet svih afektivnih vezan u socijalnoj mreži deteta. Nasuprot hijerarhijskom modelu, u modelu integracije sve veze imaju jednaku težinu i ne postoji pretpostavka o podudara-

nju u kvalitetu veza deteta sa multiplim starateljima. Razvojno funkcionisanje deteta najbolje se predviđa kombinacijom detetovih afektivnih veza-a sa majkom i ocem, kada se poredi sa slabom prediktivnom sposobnošću svake veze pojedinačno. Deca koja su imala sigurnu vezu sa ocem, a nesigurnu sa majkom, imaju pozitivniji razvoj od dece sa nesigurnim vezama u oba slučaja. Deca sa tri sigurne veze manifestuju bolju adaptaciju od dece sa manjim brojem sigurnih veza.

Prema modelu nezavisne organizacije, svaka reprezentacija afektivne vezanosti je nezavisna i u kvalitetu i u uticaju na razvoj. Različite afektivne vezanosti su različito uticajne u različitim domenima razvoja. Npr. veza deteta sa ocem utiče na prisustvo negativnog afekta i tenzije u interpersonalnom konfliktu, dok reprezentacija afektivne vezanosti sa majkom generalno više utiče na kompetenciju (Sues, Grossmann & Sroufe, 1992).

Empirijska istraživanja organizacije unutrašnjih modela ispitivala su podudarnost kvaliteta afektivne vezanosti sa više staratelja, a najčešće podudarnost u sigurnosti afektivne veze sa majkom i sa ocem. Fox, Kimmerly, i Schafer (1991) su u meta-analizi 11 studija koje su se bavile ovim problemom pronašli da postoji umerena povezanost AV sa majkama i očevima, tj. da one nisu nezavisne. Jedno od mogućih objašnjenja je da roditelji imaju slične interakcije sa detetom, što je u skladu sa hijerarhijskim modelom organizacije i pretpostavkom da interakcija majka-dete oblikuje interakciju otac-dete. Nasuprot tome, studije povezanosti kvaliteta afektivne vezanosti dece sa majkama i sa sestrama-vaspišačima u jaslicama nisu pronašle dokaz o povezanosti (Goosen & van Ijzendoorn, 1990; Howes & Hamilton, 1992).

Druga grupa istraživanja bavila se predikcijom razvojnih ishoda na osnovu afektivnih veza sa različitim osobama. U brojnim istraživanjima je utvrđeno da je sigurnost AV deteta sa majkom razvojno uticajnije od sigurnosti veze sa ocem, što govori u prilog hijerarhijskom modelu organizacije (Main, Caplan & Cassidy, 1985; Suess et al, 1992; Volling & Belsky, 1992). U prilog nezavisnom modelu organizacije govore rezultati istraživanja o specifičnom uticaju kvaliteta veze deteta sa pojedinim osobama. Na uzrastu 1-3 godine na osnovu sigurnosti relacije otac-dete najbolje se predviđa saradljivost deteta u interakcijama sa nepoznatom osobom (Main & Weston, 1981, prema Howes, 1999). Takođe, na osnovu sigurnosti afektivne vezanosti deteta sa ocem najbolje mogu predvideti negativni afekat i tenzija u interpersonalnim odnosima (Suess et al., 1992), kao i sposobnost rešavanja problema (Easterbrooks & Goldberg, 1987).

U studiji Howes-ove i saradnika (Howes, Matheson & Hamilton, 1997), sigurna veza deteta sa predškolskim osobljem bolje predviđa socijalnu kompetenciju

deteta u odnosima sa vršnjacima od sigurne veze sa majkom. U uzorku američke dece uzrasta 1 do 3 godine, u njihovoj prvoj godini boravka u jaslama, socijalno ponašanje u odnosu sa vršnjacima se najbolje moglo predvideti na osnovu kombinacije sigurnosti afektivne veze sa majkama i vaspitnim osobljem (Howes et al., 1998) a u istraživanjima van Ijzendoorn-a i saradnika (1992) i Howes-ove i saradnika (Howes, Roding, Galluzzo, & Mayers, 1988; Howes et al., 1998) mreže afektivnih veza (sa majkama, očevima, predškolskim osobljem i učiteljima) su bolje predviđale socio-emocionalni razvoj deteta nego samo jedna afektivna vezanost, što predstavlja podršku integrativnom modelu organizacije afektivne vezanosti.

Formiranje i funkcije relacije sa vaspitačem. Proces formiranja afektivne vezanosti sa osobljem u jaslama je sličan proces kao formiranje afektivne vezanost sa majkama. Kada deca dođu u jaslje, ona usmere ponašanje afektivne vezanosti prema sestrama-vaspitačima i sa vremenom njihova iskustva u interakcijama sa vaspitnim osobljem postaju organizovanija. Deca drugačije reaguju na osobe koje su prisutne tokom dužeg vremenskog perioda i čije ponašanje je s toga predvidljivo, te formiraju afektivnu vezu na osnovu ponavljanih interakcija sa osobama koje brinu o njima. Deca sa prethodnim relacionim teškoćama su sposobna da ili reorganizuju svoje reprezentacije afektivne vezanosti kada se sretnu sa starateljima koji senzitivno reaguju, ili da formiraju nezavisne relacije zasnovano na iskustvima sa novim starateljima (Howes, 1999).

Afektivna vezanost je stabilan, ali ipak dinamičan proces. Obrazac formiran u relaciji sa primarnim starateljem ima tendenciju da bude stabilan, jer će radni modeli pre asimilirati nove informacije u postojeće šeme, nego menjati usvojene šeme (Fiske & Taylor, 1991; Piaget, 1952). Međutim, da bismo bili adaptabilni, obrazac mora biti plastičan. Deca su sposobna da razviju sigurnu vezu sa vaspitačima, uprkos nesigurnim vezama sa roditeljima (Goossens & Van Ijzendoorn, 1990). Učestalost nesigurne dece koja formiraju sigurne veze sa vaspitačima u vrtićima se kreće od 31% (Howes i sar., 1988) do 50% (Goossens & Van Ijzendoorn, 1990). Suprotni nalazi su nađeni u vezi sa saglasnošću afektivnih veza roditelja i vaspitača sa podrškom kontinuiteta i diskontinuiteta (Goossens & Van Ijzendoorn, 1990; Howes i sar., 1988). Howes (1988) je merila stil vezanosti dece na uzrastu od 12 i 18,5 meseci i našla je da je od 10-31% dece nesigurno vezano za majke i sigurno za vaspitače, a 20-24% sigurno za majke i nesigurno za vaspitače. Najveći broj dece (33-57%) je bilo sigurno vezano za majke i vaspitače, naspram 12% dece koja su nesigurno bila vezana za obe figure. Goossens i Ijzendoorn (1990) su našli da deca koja su sigurno vezana za vaspitače provode više vremena u vrtiću, vaspitači su mlađi i ponašaju se senzitivnije u periodu slobodne igre deteta u odnosu na decu koja su nesigurno

vezana za vaspitače.

Deca koja koriste vaspitača kao sigurnu bazu iz koje istražuju okolinu (vrtić) i nove relacije (vršnjačka grupa, odnos sa autoritetom), zainteresovanija su i empatičnija prema vršnjacima i duži period vremena učestvuju u vršnjačkim aktivnostima od dece koja su nesigurno vezana za vaspitače (Howes et al., 1988; Van IJzendoorn et al., 1992). Deca koja imaju sigurnu vezu sa vaspitačem manifestuju rast nezavisnosti i težnju uspešnosti u odnosu na nesigurne vršnjake (Van IJzendoorn et al., 1992). Najmanju količinu igre sa vaspitačima manifestovala su deca koja imaju nesigurne veze sa majkama i vaspitačima u poređenju sa decom koja su sigurno vezana (Howes et al., 1988). Bez obzira na kvalitet afektivne veze sa vaspitačem, deca koja imaju nesigurnu vezu sa majkama najmanje se igraju sa vaspitačem i stupaju u interakciju sa njim.

Mitchell-Copeland et al. (1997) su ispitivali ulogu pozitivnih veza vaspitača na emocije i ponašanje predškolske dece. Brižnije ponašanje prema vršnjacima se manifestuje kod dece koja imaju sigurnije veze sa vaspitačima (Mitchell-Copeland et al., 1997). Iz ugla teorije AV sledi da predškolci koji imaju nesigurne veze sa majkama i sigurne sa vaspitačima, manifestuju pozitivnije emocije sa vršnjacima, pažljiviji su i brižniji prema vršnjacima i manifestuju višu socijalnu kompetenciju od predškolaca sa nesigurnim vezama sa vaspitačima. Sigurne sekundarne veze sa vaspitačima pozitivno utiču na ponašanje u budućim vezama, uprkos nesigurnoj vezi sa majkama, što dodatno motiviše sve koji rade sa decom jasnog uzrasta.

B) Proces tokom kog se razvija relacija sa vaspitačem- Određenje pojma programa adaptacije na vrtić kroz prizmu teorije afektivne vezanosti

Period adaptacije na jaslice podrazumeva vreme koje je detetu potrebno da se navikne i prihvati novu sredinu, bitno drugačiju od porodične. Dakle, dete je prilagođeno kada je, izlazeći iz razvojne krize, savladalo zadatke koji su pred njega stavljeni. Prilagođavanje deteta na vrtić zavisiće od: deteta (individualne osobine, temperament, uzrast, zdravstveno stanje, porodična atmosfera, kapaciteti koje je steklo), vrtića (program adaptacije, broj dece u grupi, opremljenost, stručnost), majke (prijemчивost i adekvatna interpretacija detetovih signala, saradnja, psihička i fizička prisutnost i pristupačnost, prihvatanje i razumevanje detetovih potreba) i vaspitača (ličnost, senzitivnost, unutrašnji radni model sebe i drugih, vaspitni stil, kvalitet partnerske relacije). Vaspitna sredina treba da dozvoli i omogući da ono prepozna šta se od njega očekuje, kako to da ispuni i podrži ga u savladavanju novih veština i sposobnosti. Iz ugla teorije afektivne vezanosti, sigurna baza i istraživačko ponašanje će se manifestovati

samo ako dete veruje da će vaspitač biti prisutan i dostupan ukoliko je to potrebno.

Na početku školske godine, adaptacija je očekivan, a tokom cele godine kontinuiran proces. Stoga se prave posebni programi, osmišljavaju aktivnosti, kako bi se dete što bezbolnije odvojilo od roditelja i naviklo na kolektiv. Programi u vrtićima su različiti – tronedeljni, četvornedeljni, sa ili bez boravka roditelja, sukcesivni i dr., dakle veoma raznoliki po dinamici, načinu i dužini trajanja (od nekoliko dana do nekoliko nedelja). Ono što sigurno stoji je da o adaptaciji deteta u vrtićima možemo govoriti kao o nepripremljenoj, delimično pripremljenoj i pripremljenoj, sa stanovišta izlaženja u susret potrebama deteta i porodice.

U većini vrtića u Sremu, program adaptacije se sprovodi na sledeći način: u prvoj nedelji: dete i roditelj borave zajedno u vrtiću 1 - 2 sata; u drugoj: dete boravi samo u vrtiću do 1 - 2 sata; u trećoj, dete boravi samo u vrtiću do spavanja; i u četvrtoj nedelji se adaptira na spavanje u vrtiću.

Uz program adaptacije koji respektuje detetove potrebe i koji je senzibilan prema njima, sa stanovišta teorije afektivne vezanost i vrtić kao institucija može da postane sigurna baza za dete i roditelje. Uvažavajući važnost kontinuiteta brige u stvaranju vezanosti, svaka promena dešava se utorkom, a ne ponedeljkom; polazeći od značaja da vaspitač bude prisutan i dostupan, adaptacija se u jaslicama organizuje u dve grupe u prve dve nedelje zbog broja dece koji je upisan, kako bi se deci omogućio manje stresan, bučan i sa više pažnje posvećen period; sa ciljem prepoznavanja i uvažavanja detetovih emotivnih potreba, za dete sa produženom adaptacijom se timski, kroz saradnju sa stručnom službom, pravi individualni plan adaptacije.

Prvo otvaranje porodice prema instituciji i ostvarivanje kontinuiranog odnosa sa njom, dešava se u nuklearnim porodicama, upisom deteta u jaslice. Vrtić kao takav sistem može, između ostalog da vrednuje učinke porodice po pitanju vaspitanja deteta. Iz ugla teorije afektivne vezanosti, svim roditeljima je pri polasku deteta u vrtić potrebna sigurna baza – potrebno je da uznemirenost roditelja bude shvaćena i prihvaćena, da se izgradi relacija sa vaspitačem koja će pružiti doslednost i poverenje u zaposlene i instituciju. Sigurnost i doslednost u dijadi roditelj-vaspitač i trijadi dete-roditelj-vaspitač postiže se informisanošću roditelja na prvom roditeljskom sastanku u junu, na kojem se oni upoznaju sa programom adaptacije i vrtićem. Na taj način oni dobijaju dva meseca da se postepeno pripreme na promenu u organizaciji života koja ih čeka od septembra meseca. Poznavanje i prepoznavanje razvojnih i emotivnih potreba deteta od strane roditelja je cilj u avgustu, kada se organizuje drugi sastanak sa rodite-

ljima i/ili radionica kako bi stekli znanja o značaju adekvatne adaptacije deteta na vrtić, a istovremeno se osnažili za period koji je ispred njih.

Osnovni tipovi adaptacije, sa aspekta bihevioralnih pokazatelja deteta, su: laka, adaptacija srednje težine i teška adaptacija.

C) Odvajanje pri polasku u vrtić kao separacija od figure afektivne vezanosti

Ainsworth (1969) nalazi da su individualne razlike u ponašanju dece rezultat varijacija u senzitivnosti majke, odnosno njene sposobnosti da primeti i tačno interpretira signale i komunikacije deteta, te da zahvaljujući tom razumevanju, odgovori na njih tačno i brzo. U teoriju afektivne vezanosti ona uvodi pojam sigurne baze, kao osnov za rast i razvoj individue. Laboratorijskom procedurom "Test strane situacije" Ainsworth (1978) je identifikovala tri obrasca afektivne vezanosti: sigurni, anksiozno-ambivalentni, anksiozno- izbegavajući i potvrdila Bolbijevu teoriju: kvalitet ranih bliskih veza zasnovan je na istoriji interakcije deteta i figure. Stepen i oblik u kome je dete naučilo da se oslanja na figuru je izvor sigurnosti (Bartholomew, 1993; Bartholomew, Horowitz, 1991). Prema Ainsworth-ovoj (1978), sva deca manifestuju ponašanje afektivne vezanosti, ali se kvalitet i organizacija ovog ponašanja razlikuju.

Iz ugla teorije afektivne vezanosti adaptacija na vrtić je zapravo oblik "Testa strane situacije" u prirodnim uslovima. Polazak deteta u vrtić obuhvata separaciju od majke, boravak sa majkom, istraživanje prostora kada je ona prisutna i kada nije, kvalitet interakcije sa vaspitačem kao strancem, povratak majke. Specifičnost adaptacije u odnosu na eksperimentalnu proceduru ogleda se u potrebi deteta da stvori relaciju sa stranom figurom koja će omogućiti istraživanje uloga i socijalnih odnosa na ranom uzrastu. Time se dobija mogućnost identifikovanja sva tri obrasca afektivne vezanosti deteta i majke, prepoznavanja i uvažavanja specifičnosti, te predikcije toka adaptacije na osnovu njih. Upis u jaslice označava za većinu dece prvi izlazak iz porodične sredine, odnosno prvo odvajanje od majke, na duže vreme, što kod deteta izaziva nesigurnost i stres. Odvajanjem se izaziva fundamentalna veza između deteta i primarne figure, najčešće majke. Strah od odvajanja može da se sagleda i iz sasvim drugačijeg ugla, odnosno kao pokazatelj kvaliteta afektivne vezanosti, koju su dete i majka razvili. Separacija od figure inicira promenu strukture i organizacije mreže figura i promenu stila vezanosti, kao odgovor na inter i intrapersonalne promene koje su nastale.

Upis u vrtić za dete predstavlja i prvi susret deteta sa većim brojem nepoznatih, kako odraslih, tako i vršnjaka. Primarni razvojni zadatak koje dete sada treba da savlada je uspostavljanje novih odnosa sa drugom decom i odraslima, a vrtić treba da pruži sigurnu bazu i detetu i roditelju. Vrtić testira kapacitete deteta za

uspostavljanje odnosa, koje je ono steklo vezanošću za majku. Nove veze koje će dete formirati u vrtiću ili će biti nastavak ili kompenzacija veze sa majkom, zavise od kvaliteta interakcije sa medicinskom sestrom-vaspitačem.

Dolaskom deteta u jasnu grupu, menja se i dotadašnji status deteta i način življenja, i to mimo njegove volje. Dete u suštini nema potrebu da menja sigurnost porodičnog okruženja, što vrtić posebno čini nepoznatim i novim za dete. Izazov je za dete da razume vrtić/jasle kao dobro i bezbedno mesto, kao i da će se majka vratiti. Kao i u svakoj sličnoj situaciji dete aktivira svoj kontrolni sistem, koristeći se primarnim ili sekundarnim (naglašena nezavisnost, naglašena uznemirenost) strategijama, kako bi obezbedilo blizinu primarne figure. Deci je tada potrebna blizina, podrška, utočište i sigurna baza drugih, značajnih osoba u njihovom okruženju. Oni koji to mogu da pruže i trebaju su med. sestre-vaspitači i vrtić, kao institucija.

Senzitivnost medicinske sestre-vaspitača pretpostavlja da je ona blaga, da zna da prati detetove potrebe, da da prikladan i uvremenjen odgovor, da je sposobna da tačno interpretira signale deteta, da ume da preuzme brigu, da zna šta da radi sa detetovim emocijama i da zna reči za ono što se događa. Takvim ponašanjem sigurno dete postaje spremnije za nove veze, jer je percipira kao podržavajuću i pristupačnu; dok nesigurno vezano dobija drugačiji kvalitet brige u odnosu na majku.

Individualne razlike u reakciji deteta na separaciju pri polasku u vrtić. Da bi objasnio reakcije deteta na odvajanje od majke Bowlby (1969) se oslanja na etološku teoriju i tumači reakciju separacionog protesta kao funkciju postizanja i održavanja blizine primarne figure vezanosti. Separacija od te osobe može imati negativne kratkoročne posledice koje su u isto vreme i nepromenljive i univerzalne sekvence reakcije - bunt, protest i ravnodušnost. One reflektuju adaptivnu funkciju bihevioralnog sistema afektivne vezanosti (Bowlby, 1969): "Na separaciju će burno reagovati upravo deca koja su do tada imala adekvatan odnos sa roditeljem". Dete na početku separacije reaguje neutješno plačući, aktivno traži i doziva figuru, poremećen je san i apetit, pruža otpor pomoći i utehi drugih osoba. Ukoliko protest ne uspe da vrati figuru, postaje beskoristan i adaptivno je prestati plakati. Protest se tada pretvara u očaj, motorna aktivnost opada, javlja se nemir i anksioznost. Nakon toga deca koja i dalje nisu u kontaktu sa starateljem, ulaze u fazu ravnodušnosti, koja omogućava vraćanje normalnim aktivnostima, oporavak i javljanje interesa za druge aktivnosti.

Separacioni protest je standardni marker afektivne vezanosti u detinjstvu (Ainsworth et al., 1978; Sroufe & Waters, 1977), ne zato što je najvažniji, već zbog toga što se jedinstveno manifestuje u vezi sa figurom vezanosti. Separacioni

protest predstavlja stepen u kome fizička separacija od figure izaziva protest i stvara anksioznost, a manifestuje se kao otpor fizičkom odvajanju od figure. Dete tada traži blizinu, koja je urođeno sredstvo regulacije emocija i primarna strategija afektivne vezanosti (Schaver & Mikulincer, 2002). Iako uznemirena, deca mogu prihvatiti brigu drugih odraslih, ali se retko efikasno umiruju ukoliko nema prisustva primarne figure (Bowlby, 1969).

Sva deca su uznemirena separacijom, bez obzira na stil vezanosti. Zbrinutost od strane vaspitača, umanjuje tendenciju intenzivnog protesta deteta (Bowlby, 1969), reakciju na stres i uvećava osećanje sigurnosti, uprkos odsustvu majke (Ainworth et al., 1978; Bowlby, 1969). Posmatrajući početak adaptacije u vrtiću iz ugla teorije afektivne vezanosti, reakcija deteta na odvajanje može se posmatrati kao univerzalna, sa jasnom funkcijom i značajem u odnosu na detetovu primarnu figuru vezanosti.

Iz ugla teorije afektivne vezanosti, očekuje se da se sigurno afektivna vezana deca lako adaptiraju. Takva deca su obično ožalošćena odvajanjem, ali spremna da primaju i prihvataju utehu nepoznate osobe (med. sestre); postepeno se uključuju u igru; ponovni susret sa majkom je pun pozitivne razmene, pozdravljaju je, privijaju se uz nju; vaspitač-stranac može da ih uteši, ali je jasno da ona više žele majku (Stefanović- Stanojević, 2005); percipiranu socijalnu podršku u novom okruženju; traže utehu od odraslih kada su uznemireni, imaju efikasnu regulaciju emocija, koriste odraslu osobu kao sigurnu bazu, i pružaju osnov za zdrave vršnjačke odnose (Weinfeld, Sroufe, Egeland, & Carlson, 1999). Sigurno vezana deca imaju pozitivna uverenja o vezama kao uzajamnim i suportivnim, te su sklonija da budu kooperativnija, empatičnija i više se uključuju u socijalna ponašanja od nesigurnih (Srouf, 1983). Vezanost za roditelje im daje sigurnu bazu iz koje oni istražuju okolinu. Takve prilike im služe da razviju neophodne socijalne veštine i da nauče da daju adekvatne emocionalne odgovore (Kobak & Sceery, 1988). Sigurna vezanost reflektuje poverenje deteta u responsivnost roditelja, te je ispravna i tvrdnja Sroufe (1990), prema kojoj deca nikada ne mogu biti previše sigurno vezana. Ta deca konzistentno više iskorišćavaju mogućnosti, bolje se povezuju sa vršnjacima, imaju bolje socijalne veštine, veće samopouzdanje, samopoštovanje, emotivno su pozitivniji, samostalnija su, više poštuju disciplinu i pravila, poseduju veštine samoregulacije, kvalitetniju eksploraciju i igru. Deca sa sigurnom vezom imaju uverenje da su vredni i to ih vodi samopouzdanim i zdravim odraslim osobama (Bowlby, 1973). Zato u adaptaciji ova deca jasnim, nedvosmislenim signalima obezbeđuju brigu, ne usmeravaju se na potrebe staratelja, pružaju mogućnost vaspitaču da ih uteši, mogu da odlože ponovno prisustvo majke, te grade sigurnu bazu iz koje istražuju.

Adaptacija srednje težine i teška adaptacija je karakteristična za decu sa nesi-

gurnim obrascem afektivne vezanost, koja su drugačije, ali ne manje intenzivno vezana od dece sigurnog obrasca. Zajedničko im je to da su ponašanja afektivne vezanosti primarno organizovana oko specifičnosti figure primarnog staratelja. Nesigurno vezana deca imaju drugačiji tok adaptacije: ili pokazuju malo otvorenih znakova žalosti zbog odvajanja i pseudonezavisnost, ili su previše uznemirena odvajanjem; pri ponovnom susretu sa majkom ili je ignorišu, ili se ne umiruju, već jedno drugom indukuju uznemirenost; takva deca se prema nepoznatoj osobi ponašaju ili oprezno, pružaju otpor, povlače se, ili su "lepljiva", zavisna, ne mogu se lako umiriti i utešiti, plaše se stranca, ili ne uspostavljaju vizuelni kontakt (Stefanović- Stanojević, 2005), ne vole fizički kontakt, grljenje, maženje, pokazuju malo ili nimalo opreznosti pred nepoznatom osobom, manjak saradnje, istraživačkog ponašanja, empatije, zakočena su u igru, ne traže ili odbacuju utehu, ne pokazuju jasnu preferenciju između roditelja i stranca, mogu se ponašati agresivno i neprijateljski (Goldberg, 1991). Nesigurni obrazac vezanosti je povezan sa nižim nivoima adaptacije (Mayselless, 2004), često odražava model sebe i drugih koji je štetan za samopoštovanje i njihovo kasnije socijalno prilagođavanje (Peplau, Miceli, & Worasch, 1982). Dezorganizovan obrazac vezanosti karakteriše se mešavinom nesigurnih obrazaca, dete je zbunjeno, uznemireno, motorno ukočeno, disocirano, ima negativan model i sebe i drugih, ispoljava kontradiktorna ponašanja i izostanak organizacije (Stefanović - Stanojević, 2005). Adaptacija nesigurno izbegavajuće dece ogleda se u specifičnim (sekundarnim) strategijama, kroz samodovoljnost, odbacivanje i distancu, čime se pruža staratelju mogućnost brige sa minimumom emocionalnog investiranja. U adaptaciji nesigurno ambivalentne dece dominira preterana emocionalnost, neutešnost i usmerenost na potrebe staratelja, što dovodi do ponašanja vaspitača - ili u pravcu postavljanja zahteva za samostalnošću ili (što je češće) do podržavanja nesamostalnosti, zavisnosti, kao i majka. Nesigurno izbegavajuća deca su u riziku da se percipiraju kao samostalna, zbog čega se vaspitač se ponaša u skladu sa pretpostavljenim "Ono je teško dostupno dete", čime se ponavlja način reagovanja majke. Nesigurno - izbegavajuća deca su tokom adaptacije najčešće procenjivana kao samostalna, nezavisna, "svoja", zrela. Vaspitno osoblje je takvim procenama zapravo nastavljalo stil vaspitanja identičan majčinom, čime se nisu stvarale mogućnosti za razvijanje sigurnog obrasca sa medicinskom sestrom. Suštinski je značajno istaći da nesigurno vezana deca mogu da menjaju obrazac afektivne vezanosti zavisno od konteksta i iskustava. Neophodno je istaći i da nesigurna afektivna vezanost deteta i majke daje kapacitete za savladavanje razvojnih zadataka koji se pred dete stavljaju polaskom u jaslice i potencijal da budu sigurna, ali da su reakcije takve dece na odvajanje i novu sredinu značajno drugačije.

Adaptacija se ne završava prestankom plakanja deteta, ona time zapravo počinje. Adaptiranim detetom se smatra dete koje rado dolazi u vrtić i koje slobodno i spontano izražava svoja osećanja, misli i sposobnosti ka figuri za koju se vezalo u vrtiću. Iz ugla teorije afektivne vezanosti dete je adaptirano kada koristi vaspitača kao sigurnu bazu (istražuje, radoznalo je, učestvuje u ponuđenim aktivnostima, pozitivno reaguje na naloge vaspitača, produkte i igračke donosi vaspitaču, kada je uznemireno preferira vaspitača, kada se pojavi nepoznata odrasla osoba traži sigurno sklonište od vaspitača i u njenom prisustvu stupa u interakciju; manifestuje vezanost, odnosno sva ponašanja su organizovana oko vaspitača - teži da je zadrži u blizini, seda u krilo, mazi se, smeši, pruža ruke na prijemu). Jednom rečju: odgovor vaspitača je sada predvidljiv detetu, a relacija sa njim dovoljna da dete nesmetano može da istražuje nove relacije i uloge svesno vaspitačeve zaštite i podrške.

Zaključak

U poslednjih 50 godina beleži se nagli rast zapošljavanja žena, majki male dece iz svih slojeva društva. Potreba za alternativnim staranjem o deci je prisutna u širokom segmentu populacije, što nalaže značaj istraživanja razvojnih efekata smeštaja dece u jaslama i eventualnih negativnih efekata na formiranje sigurne AV sa majkom. Nacionalni institut za zdravlje dece i ljudski razvoj (NICHD) u SAD je sproveo do sada najobimniju (n=1153), najrigorozniju i najsistematičniju evaluaciju dnevne brige o deci u jaslama. Nalazi na uzrastu od 15 meseci su pokazali da postoje značajni efekti senzitivnosti i responsivnosti majke na uznemirenost dece tokom separacije u stranoj situaciji, a da ne postoji izolovan uticaj iskustva dnevne brige u jaslicama na sigurnost afektivne vezanosti sa majkom (NICHD Early Child Care Research Network, 1997, 1998). Pokazalo se da je dnevna briga u jaslicama značajna u interakciji sa porodičnim obeležjima: postoji značajno manja verovatnoća formiranja sigurne afektivne vezanosti kada je niska senzitivnost / responsivnost majke kombinovana sa lošim i promenljivim kvalitetom brige u jaslicama. Ovi nalazi ukazuju na značaj razmatranja celine konteksta odrastanja dece, nasuprot fokusiranja na izolovani uticaj jaslica (Rutter & O'Connor, 1999).

Istraživanja na ovu temu i sa ovom teorijskom osnovom u vrtićima u Srbiji gotovo i da nema. Primena teorije afektivne vezanosti, međutim, u pripremi programa adaptacije upravo mogla bi da pruži mogućnost uzimanja u obzir celinu konteksta razvoja deteta koje ulazi u jaslice. Naglašavajući kontinuitet brige, značaj prepoznavanja specifičnih razvojnih potreba deteta i roditelja, te senzitivnog odgovaranja na njih od strane vaspitača i vrtića kao institucije, primena

ove teorije omogućuje integrisani pristup adaptaciji celokupne porodice na boravak deteta u vrtiću, što je ne samo neminovnost nastala radnim vremenom majke, nego i šansa za optimum razvoja detetovih socijalnih i emocionalnih kapaciteta na ovom uzrastu.

Literatura

Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Ainsworth, M.D.S. (1982). Early caregiving and later patterns of attachment. U: Klaus, M.H., Robertson, M.O. (eds.). *Birth, interaction and attachment* (pp. 33-43). Johnson & Johnson.

Ainsworth, M.D.S. (1989). Attachment beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709 -716.

Anhert L., Pinquart M., & Lamb M. (2006). Security of children's relationship with nonparental care providers: a meta analysis. *Child Development*, 74, 664 - 679.

Bartholomew, K., & Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a fourcategory model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.

Bartholomew, K. (1993). From childhood to adult relationships: Attachment theory and research. U: Duck, S. (ed.). *Learning about relationships* (pp. 30-62). Newbury Park, CA: Sage.

Bowlby, J. (1958). The nature of child's tie to his mother. *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, 350-373.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss*, vol. I: Attachment. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss*, vol. II: Separation: anxiety and anger. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1980). *Attachment and Loss*, vol. III: Loss: sadness and depression. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.

Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: security, com-

munication, and internal working models. U: Osofsky, J.D. (ed.), *Handbook of infant development* (pp. 1061-1100). Oxford, England: John Wiley

Bretherton, I. (1990). Open communication and internal working models: Their role in the development of attachment relationships. U: Thompson, R.A. (ed.). *Socio-emotional development*. Nebraska Symposium on Motivation, 1988. University of Nebraska Press, Lincoln, NE.

Collins, N.L., Read, S.J. (1994). Cognitive representations of attachment: The structure and function of working models. U: Bartholomew, K., D. Perlman, D. (eds.). *Attachment processes in adulthood. Advances in personal relationships* (Vol. 5) (pp. 53-90). London: Jessica Kingsley.

Crowell, J.A., Treboux, D., Gao, Y., Fyffe, C., Pan, H., & Waters, E. (2002). Secure base behavior in adulthood. *Developmental Psychology*, 43, 39-53.

Cugmas Z. (2004). Representations of child's social behavior and attachment to the kindergarden teacher in their drawing. *Early Child Development and Care*, 174, 13-30.

Davies, P.T., & Cummings, E.M. (1994). Marital conflict and child adjustment: an emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116, 387-411.

Easterbrooks, M.A., & Goldberg, W. (1987). Toddler development in the family: Impact of father involvement and parenting characteristics. *Child Development*, 55, 770-752.

Fiske, S.T., & Taylor, S.E. (1991). *Social cognition*. New York: Random House.

Fox, N.A., & Kimmerly N.L., & Schafer, W.D. (1991). Attachment to mother/ attachment to father: A meta-analysis. *Child Development*, 52, 210-225.

Goldberg, S. (1991). Recent developments in attachment theory and research. *Canadian Journal of Psychiatry*, 36, 393-400.

Goossens, F.A., & van IJzendoorn, M.H. (1990). Quality of infants' attachments to professional caregivers: Relation to infant-parent attachment and day-care characteristics. *Child Development*, 61, 832-837.

Howes, C. (1999). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications* (pp. 671 – 687). New York, London: The Guilford Press.

Howes, C., Hamilton C. E., & Phillipsen, L. C. (1998). Stability and continuity of child-caregiver relationships. *Child Development*, 4, 411-422.

Howes, C., & Hamilton C. E. (1992). Children's relationships with child-care teachers: Stability and concordance with maternal attachment. *Child Development* 53, 879-892.

Howes, C., Matheson, C.C., & Hamilton, C.E. (1997). Maternal, teacher and child-care history correlates of children's relationships with peers. *Child Development*, 55, 257-273.

Howes, C., Rodning, C., Galluzzo, D.C., & Myers, L. (1988). Attachment and child care: Relationships with mother and caregiver. *Early Childhood Research Quarterly*, 3, 403-416.

Kobak, R.R., & Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: working models, affect regulation, and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135-146.

Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: a move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 66-104.

Main, M. (1999). Epilogue. Attachment theory: eighteen points with suggestions for future studies. U: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds.). *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications* (pp. 845-887). New York: Guilford Press.

Mayeseless, O. (2004). Home leaving to military service: attachment concerns, transfer of attachment functions from parents to peers, and adjustment, *Journal of Adolescent Research*, 1, 1-26.

Mitchell-Copeland, J., Denham, S.A., & DeMulder, E.K. (1997). Q-sort assessment of child-teacher attachment relationships and social competence in the preschool. *Early Education and Development*, 8, 27-39.

National Institute of Child care and Human Development (NICHD) Early Child Care Research. (1997). The effects of infant child care on infant-mother attachment security: Results of NICHD study of early child care. *Child Development*, 69, 1145-1170.

Peplau, L., Miceli, M., & Morasch, B. (1982). Loneliness and self-evaluation. U: Peplau, L., Perlman, D. (eds.). *Loneliness: a sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 131-151). NY: John Wiley and Sons.

Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. New York: International Universities Press.

Rice, K.G. (1992). Separation-individuation and adjustment to college: a longi-

tudinal study. *Journal of Counseling Psychology*, 39, 203-213.

Ruter, M., & O'Connor, T. (1999). Implications of attachment theory for child care policies. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications* (pp. 823 – 844). New York, London: The Guilford Press

Shaver, P.R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment-related psychodynamics. *Attachment and Human Development*, 4, 133-161.

Sroufe, L.A. (1983). Infant-caregiver attachment and patterns of adaptation in preschool: The roots of maladaptation and competence. In Perlmutter, M. (ed.), *Minnesota Symposium in Child Psychology* (Vol. 16) (pp. 41-83). Hillsdale, NJ: Erlbaum Associates.

Sroufe, L.A. (1990). Early relationships and the development of children. *Infant Mental Health Journal*, 21, 67-74.

Stefanović, T. S. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Filozofski fakultet: Prosveta, Niš.

Suess, G.J., Grossmann, K.E., & Sroufe, L.A. (1992). Effects of infant attachment to mother and father on quality of adaptation in preschool: From dyadic to individual organisation of self. *International Journal of Behavioral Development*, 15, 73-55.

van IJzendoorn, M.H. (1992). Intergenerational transmission of parenting: a review of studies in nonclinical populations. *Developmental Review*, 12, 76-99.

van IJzendoorn, M.H., Sagi, A., & Lambermon, M. (1992). The multiple caregiver paradox: Data from Holland and Israel. In R.C. Pianta (Ed.), *New directions for child development: No 57. Beyond the parent: The role of other adults in children's lives* (pp. 5-27). San Francisco: Jossey-Bass.

Vaughn, B., Egeland, B., Sroufe, L.A., & Waters, E. (1979). Individual differences in infant-mother attachment at twelve and eighteen months: stability and change in families under stress. *Child Development*, 50, 971-975.

Vivona, J.M (2000). Parental attachment styles of late adolescents: qualities of attachment relationships and consequences for adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 47, 316-329.

Volling, B., & Belsky, J. (1992). The contribution of child-mother and father-child relationships to the quality of sibling interaction: A longitudinal study. *Child development*, 53, 1209- 1222.

Vukelić, M. (1994). *Afektivno vezivanje deteta za majku i majčina responsiv-*

nost. Neobjavljeni diplomski rad. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Vukelić, M. B. (2010). *Promena hijerarhije afektivne vezanosti adolescenata i relacije sa psihosocijalnom adaptacijom*. Neobjavljena doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Weinfield, N.S., Sroufe, L.A., & Egeland, B. (2000). Attachment from infancy to young adulthood in a high-risk sample: Continuity, discontinuity and their correlates. *Child Development*, 71, 695-702.

Wood J., Emmerson N., & Cowan P. (2004). Is early attachment security carried forward into relationships with preschool peers? *British Journal of Developmental Psychology*, 22, 245-253.

Olgica Stojić,
Spomenka Divljan
and Neda Avramov

Nursery school children adaptation in the context of attachment theory: experiences of preschool institutions in the region of Srem

In preschool institutions every year we are facing adaptation of children aged 12 to 36 months to nursery school. Even though children and parents are prepared and a special adaptation program is applied, we encounter various intensities of separation distress that could not be foreseen.

Viewing entry to nursery school in relation to attachment theory, there is a possibility of early identification of individual differences in adaptation of children on the basis of mother-child relationship quality, as well as answering the questions of: transferring attachment from mother to caregiver; compensating negative outcomes of insecure attachment to mother through secure attachment to caregiver; capacities of young, nursery school children to form multiple relationships; reorganizing attachment figures hierarchy and providing high quality institutional support during preschool that is essential to forming secure relationships. In general, this paper is aimed at finding diverse opportunities in nursery school adaptation process for supporting psycho-social development of children on the basis of attachment theory.

Key words: nursery school children, separation, attachment, adaptation prediction